

השכלה. גבוהה?

פרופ' שמואל ליימן-ווילצין, ראש המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר-אילן

בלוג מס' 44 – הרצאות וזכויות יוצרים: הילכו שניהם יחדיו?

חזרתי מכנס האגודה הבינלאומית לתקשורת (ICA) בדרזדן, גרמניה. חמישה ימים של הרצאות, הצגות ודיונים מחקרניים – מתיש אבל מעניין. דבר אחד למדתי מכנסים כאלה: לעולם אין לדעת מתי תקרה בדרכנו ההזדמנות ללמוד משהו מעניין.

הנושא של אחד המושבים היה "זכות יוצרים". מאחר שאני מלמד את הקורס "מהפכת האינטרנט", ואחת הסוגיות החמות בתחום זה היא בעיית הפרת זכויות יוצרים (העתקת קבצים וכו'), החלטתי להיכנס ולשמוע מה יש למומדים להגיד. להפתעתי, הפנינה של המושב היתה דווקא ההרצאה הכי "ארכאית" לכאורה: "סוגיית זכויות יוצרים בעת הקדומה"! הנה הסיפור בקיצור רב. (ותאמינו לי, הפרטים שהשמטתי היו עסיסיים במיוחד).

מעשה שהיה באירלנד במאה הרביעית לספירה. נזיר נודד אחד מגיע למנזר ממנזר אחר. הוא מגלה במקום החדש כתב-יד מעניין של נזיר אחר ומחליט להעתיק אותו בכתב ידו (כמובן, מכונת הצילום טרם הומצאה...) – כל לילה בסתר, בספרייה, אחרי שכל שאר הנזירים הלכו לישון. אך ממש לקראת סיום מלאכתו המפרכת (שארכה כמה חודשים טובים), גילו הנזירים את "מזימתו", ואותו נזיר-מחבר דורש ממנו להעביר אליו את כתב-היד שכמעט הושלם. המעתיק מסרב ומביאים את המקרה ל"דין תורה" בפני מועצת החכמים הקתולית באזור. הללו פוסקים לטובת המחבר המקורי; הנזיר המעתיק עומד על סירובו ובסוף פורצת מלחמה בין שני הצדדים ו-3000 אנשים נהרגים!!

הדיון בסוף הצגת ההרצאות במושב ההוא התגלגל מהר מאד לפתחה של הבעיה האקדמית העתיקה, שאינה "אקדמית" כלל וכלל: האם להרצאות של המרצים מוקנות זכויות יוצרים? כלומר, האם מרצה יכול לסרב לתת למישהו להעתיק את ההרצאה – ואף לתבוע אותו אם עשה זאת? מסתבר שהחוקים במדינות שונות מעורפלים בסוגיה זו. יש מדינות המקנות להרצאה זכות יוצרים במפורש; אחרות אינן מקנות זכות כזו או שאינן מתייחסות לסוג זה של "מוצר תרבותי" ברשימת המוצרים הזכאים לזכות יוצרים.

והנה למרבה הפלא, חזרתי ארצה, ובצורה מקרית לחלוטין נודע לי שבאתר אגודת הסטודנטים בבר-אילן (ואני מניח גם באוניברסיטאות אחרות), בקורסים רבים מועלות ההרצאות במלואן, פרי "שכתוב" של סטודנטים חרוצים (או אלטרואיסטים או שני הדברים גם יחד). האם זה חוקי? האם זה מוסרי?

אתחיל בכך, שזכות יוצרים אינה חלה על ניסוח של טקסט אשר עבר "עיבוד" ובמיוחד כשנותנים קרדיט ברור למחבר (במקרה שלפנינו, ברור שזה המצב מאחר שהסטודנטים חייבים לדעת על איזה קורס ומרצה מדובר!). אולם, מאידך גיסא, יש זכות יוצרים על פיתוח שיטתי של רעיון או במקרה של ספר בדייוני - על העלילה. אם כלל זה תקף להרצאות (שוב, "אם"), אז ברור שקיימת הפרה במקרה שלנו מאחר שההעתיקה משתדלת להיות קרובה למקור ככל האפשר (כדי שהסטודנטים לא יפסלו במבחן הקורס). השאלה ראויה בדיקה – ואני מתכוון לפנות ליועץ המשפטי של האוניברסיטה כדי שיבהיר את העניין. בכל מקרה, נראה לי ברור שמרצים יכולים להתנגד לפרסום הרצאותיהם ואז שומה על האגודה לכבד את רצונם.

אולם, יש עוד שאלה – לא מוסרית או משפטית אלא חינוכית: האם למידה מתוך שכתוב עושה צדק לסטודנט ולמרצה? ישנם כאן כמה רבדים: ראשית, עניין הדיוק. מספיק שהמכתב לא הבין מילה אחת קריטית והמשמעות משתבשת. זה רע לסטודנטים (הם לא יבינו את החומר כהלכה) וזה גרוע עוד יותר למרצה. תארו לעצמכם שמרצה אחר נתקל במשפט המעוות: "בפני סטודנטים בכיתה היא אמרה את שטויות כאלו?" בהקשר זה אספר את הסיפור החצוף ביותר שקרה לי אי פעם בארץ. בשנה הראשונה שלי כמרצה (וכאזרח במדינה ב-1977) לימדתי "מבוא לממשל ופוליטיקה". בסוף השיעור הראשון בשנה השנייה, קם סטודנט עם הודעה: "יש לי את כל הרשימות של ד"ר ליימן מקורס זה מלפני שנה! מי שמעוניין לרכוש אותן ממני, נא להעביר את הפרטים האישיים...". הייתי

המום, אולם מאחר שעדיין הייתי עולה חדש, חשבתי שאולי כך נוהגים במדינה מוזרה זו ושתקתי. חזרתי למשרד די מבולבל. בעודי מתיישב על הכיסא מופיע אותו סטודנט-מוכר! "יש לי בקשה," הוא אמר. "האם תוכל לעבור על הרשימות להרצאותיך? כתבתי אותן ואני רק רוצה לוודא שהכל נכון." עכשיו הבנתי שהוא הגדיש את הסאה וזרקתי אותו מהחדר. ובמחשבה שנייה: ייתכן שדווקא הייתי צריך להעריך את הרציניות שלו? ובאותה מחשבה: אולי על אגודת הסטודנטים לבקש מהמרצים, שיבדקו את רשימות ההרצאות על האתר של האגודה? לכל הפחות, חלק מהמרצים עלולים לגלות עד כמה הסטודנטים לא הבינו אותם כהלכה – ולשפר את הוראתם!

ובחזרה לעניינינו. הבעיה השנייה היא שלמעט קורסי מבוא (או קורסים בעלי נפח היסטורי מרכזי) החוזרים על עצמם מדי שנה פחות או יותר באותה מתכונת, רוב המרצים אינם נצמדים לכל אורך ההרצאה לטקסט של הרשימות שלהם (ויש כאלה שכלל אינם באים לכיתה עם טקסט מסודר וערוך!), אלא "גולשים" בהתאם לחדשות של אותו שבוע או למחקרים עדכניים שפורסמו מאז קביעת הביבליוגרפיה לקורס. איפה זה יופיע ברשימות המשוכתבות? ואם מדובר בשכתוב של הרצאה מלפני שלוש שנים, אזי ייתכנו הבדלים משמעותיים בין הטקסט לבין מה שהתחולל בכיתה. יתרה מכך, ישנם מרצים (לדעתי, המלמדים בצורה נכונה) אשר אינם "מרצים הרצאות" בכלל אלא נוקטים בשיטה הוראה יותר "סמינריונית": קריאת חובה של טקסט בבית ודין מלומד ומעמיק בכיתה – או וריאציות כאלה ואחרות של העברת חומר בדרך לא "קונבנציונאלית".

שלישית ואולי הכי בעייתית – נחזור לקורס שלי. לא רק שאני מלמד את הנושא "מהפכת האינטרנט" אלא שאני עושה זאת בצורה מקוונת מלאה, כלומר כל השיעור מועבר ונלמד דרך האינטרנט. במלים פשוטות, עכשיו הטקסט המלא והמדויק נמצא בפני הסטודנטים ואני עצמי כתבתי אותו – ומה ימנע מסטודנט להפעיל "גזר והדבק" ולהעביר זאת לשאר העולם? לא רק שהדבר יכול לגרום לי נזק כלכלי (אולי התכוונתי להשתמש בהרצאות כבסיס לספר?) אלא שהאוניברסיטאות עצמן יהססו לפתח את המערכת המקוונת אם הרצאות המרצים יופיעו חינם אין כסף לכל מאן דבעי!

אינני צופה שאנשים ייהרגו על סוגיה זו – ובוודאי לא 3000 נספים – אך ככל שחולף הזמן בעידן הדיגיטאלי, הסוגיה לא תרפה מאתנו באקדמיה. הגיע הזמן לעשות קצת סדר – אחרת המרצים יימנעו מלהעלות את הרצאותיהם על הצג, ואף יאסרו שכתובים תוך איום בהגשת תביעה משפטית. מלחמת חורמה על זכויות יוצרים ולומדים בין מרצים וסטודנטים איננה מה שההשכלה הגבוהה צריכה בתקופה זו.

wilzis@mail.biu.ac.il